

Україна очима іноземців

Астольф де Кюстін. Правда про Росію. – К., 2009. – 244 с.

Сьогодні матеріал із серії «Україна очима іноземців» є дещо особливим. В ньому мова йде про Росію, яка упродовж століть здійснювала і продовжує реалізовувати експансіоністську політику щодо України. Фактично історія України – це історія взаємин українців з тими народами, які в силу відомих причин прийшли на українську землю і затрималися тут, хто на короткий час, хто на довший період, а дехто осів тут назавжди. В цьому контексті визначальними були стосунки українців передовсім з поляками, росіянами та євреями. Саме польський, російський та єврейський фактори відігравали протягом століть вагомую роль в історії України, а два останніх продовжують суттєво впливати на всі сторони політичного, економічного та духовно-культурного життя України.

Тому література, в якій висвітлюються ці проблеми, завжди привертає пильну увагу читачів, в т.ч. й «Вільного життя». Власне на шпальтах останньої, ми вже мали нагоду аналізувати цікаву працю німецького історика А. Каппелера «Росія, як поліетнічна імперія». А нещодавно у «Вільному житті» йшла мова про трьохтомник В. Білінського «Країна Моксель, або Московія». Зауважимо, що цього року вийшла ще одна книга цього автора – «Москва ординська». До-речі, ще у 2000 році в Тернополі було видано книжку уродженця Луганщини, лікаря за фахом, афганця О. Семенченка «Остання зупинка», в якій йдеться про історію Росії – Радянського Союзу, а минулого 2010-го року, у тернопільському видавництві «Мандрівець» побачила світ полемічна праця Д. Світлого «Світова москвинсько-єврейська проблема та визвольний націоналізм», яка викликала значний резонанс в Україні. В цьому контексті варто згадати вельми цікаву книгу Є. Гуцала «Ментальність орди», праці Р. Кіся «Фінал третього Риму. Осторонь Азіопи» та збірку наукових статей провідних істориків світу за редакцією професора Ратгерського університету Т. Гунчака – «Російський імперіалізм», а також книги П. Штепи «Московство», М. Демковича-Добрянського «Україна і Росія». Перелік можна доповнити, і найновішими виданнями з цієї тематики є книга російського

письменника В. Єрофєєва «Енциклопедія російської душі» та фінської журналістки А.-Л. Лаурен «У них щось негаразд з головою, у тих росіян».

Але сьогодні хочемо детальніше розповісти про книжку французького автора Астольфа де Кюстіна «Росія в 1839 році», яку в українському перекладі опублікували спільно видавництва «Ярославів вал» та «Український письменник». Насамперед кілька слів про автора. Астольф де Кюстін – французький рояліст, прихильник традиційної монархії Бурбонів, маркіз. Його діда та батька скарали на смерть у республіканській Франції. Найкращим державним устроєм він вважав абсолютну монархію, тому навіть конституційна монархія, що постала у Франції на місці республіки, його не влаштовувала. Звідси зрозуміло, чому для Кюстіна самодержавна Росія була зразком освяченого традицією порядку, який зруйнувала революція у Франції, під час якої стратили його найближчих. Тому саме Росія так привертала його увагу і він вирішив здійснити подорож до цієї Мекки. В липні 1839 року Астольф де Кюстін прибув до Петербурга, де його з почестями зустрів царський двір і особисто Микола I. Добре володіючи пером, Кюстін після подорожі, збирався написати про Росію позитивну книжку, але знайомство з російською дійсністю привело до абсолютно протилежного результату. Через чотири роки після подорожі по Росії, в 1843 р. у Парижі вийшла книга А. де Кюстіна «Росія в 1839 році». Вона спричинила бурхливу реакцію як в самій Росії, так і викликала потужний відгомін в Європі. Величезний інтерес до книжки, тираж якої був впродовж кількох місяців розкуплений, зумовив вихід того ж року ще одного видання, а 1846 р. появилось третє, 1855 – четверте видання. Крім цього опубліковано німецький та англійський переклади твору Кюстіна. Вихід гострокритичної книжки про Росію викликав шалену лютю царя Миколи I та його оточення, які організували в Європі кампанію із спростування та дискредитації книжки та її автора. До неї були залучені такі відомі особи, як граф Я. Толстой, радник М. Греч та ряд інших осіб, які написали та видали іноземними мовами в Європі кілька брошур спрямованих проти книги Кюстіна. До цієї «виправдальної» залучили навіть М. Гоголя. Реакція іншої частини тогочасної російської еліти була дещо іншою. Так, О. Герцен про книжку А. де

Кюстіна писав: «Без сумніву – це найцікавіша та розумна книга з написаних чужинцями про Росію. Є там помилки, є багато поверхневого, але є справжній хист мандрівника, спостерігача, проникливий зір, що вміє схопити образи. ... Він судить занадто гостро, але здебільшого справедливо. ... Основа погляду правильна і це страшне суспільство і ця країна – Росія. Тяжкий вплив цієї книги на росіянина. Голова схиляється на груди й руки опускаються, і тяжко від того, що відчуваєш страшну правду, і досадно, що чужий доторкнувся до болючого місця...». Московський професор-історик М. Погодін: «Прочитав цілу книгу Кюстіна. В ній багато жахливої правди про Росію».

Тож, давайте поглянемо, як прихильник монархії А. де Кюстін характеризує російську імперію. Насамперед, він чітко заявляє про свої моральні принципи: «Я готовий втратити дружбу росіян скоріше як свободу духа, якою я користуюсь, щоб осуджувати їхні хитрощі та засоби, яких вони вживають на те, щоб нас і самих себе піддурити. ... Я прагнув побачити країну, де царює спокій влади свідомої своєї сили, але прибувши туди, я пізнав, що там царює мовчання страху. Я виніс з цього видовища цілком відмінну науку, аніж та, яку я сподівався там знайти».

Цікаво, що будучи прихильником абсолютної монархії, А. де Кюстін надзвичайно гостро критикує російське самодержавство. Дуже часто його характеристики російської влади це своєрідні афористичні висловлювання, які розкривають її суть: «Російська влада, - пише він, - це таборова дисципліна, це стан облоги, який став нормальним станом суспільства. В Росії деспотизм є на троні, але тиранія є всюди. ... Інші нації зносили тиранію, московська влада її одушевила, вона ще любить її. ... Суспільне життя в цій країні є перманентною змовою проти правди. Там вважають зрадником кожного, хто не є обманцем; там сміятись з побрехеньок, заперечувати брехню, суперечити політичному самозвеличенню, виправдовувати покірність – усе це є замахом на безпеку держави та володаря».

В контексті нинішньої політики Московського патріархату, зокрема його глави, надзвичайно актуальними і цікавими є слова А. де Кюстіна про тогочасну російську церкву: «Коли церква зрікається свободи, вона втрачає

моральну чесноту; рабиня, вона породжує лише рабство. ... Грецьке російське духівництво ніколи не було й ніколи не буде нічим іншим, як тільки поліцією, одягненого в трохи відмінну від війська уніформу імперії. Під керуванням імператора попи та їхні єпископи є полком урядовців». Аналогії із сучасністю викликають і такі рядки з книги А. де Кюстіна: «Політичне становище в Росії можна окреслити одним словом: це країна, де уряд говорить, як він хоче, бо він єдиний має право промовляти. ... Росія є воюючим суспільством, її сила не полягає в ідеях, вона є у війні, отже у хитрощах і жорстокості». І як своєрідний вирок звучать слова: «Росія – це суспільство імітаторів».

Спостерігаючи й аналізуючи російську дійсність, автор порівнює її з ситуацією в інших країнах Європи, зокрема з рідною йому Францією та Іспанією. «У Франції, - зазначає він, - революційна тиранія є проминаючим злом. В Росії тиранія деспотизм є перманентною революцією. ... Російський деспотизм є фальшивим ладом, а наш республіканізм є фальшивою свободою». Свої враження від Росії А. де Кюстін передає такими словами: «Країна, яку я щойно відвідав, є понура і одноманітна. У Росії життя таке сумне, як в Андалузії воно радісне. Російський народ нудний, еспанський – повний дотепности. В Еспанії брак політичної свободи, ви нагороджений особистою незалежністю. Еспанець живе з любови, москаль – з розрахунку; еспанець розповідає все, а якщо не має про що розповідати, то він вигадує; москаль скривається з усім, а коли не має що скривати, то відмовчується, щоб мати таємний вигляд. ... Треба пожити на цій самоті без відпочинку, у цій в'язниці без дозвілля, яку називають Росією, щоб відчутти свободу, якою користуються в інших країнах Європи, яку б форму уряду вони не засвоїли. В Росії свободи немає ні в чому, хіба що, кажуть мені, в одеській торгівлі. ... інші нації зносили тиранію, московська нація її одушевила, вона ще любить її».

Звідси висновок А. де Кюстіна: «Вагаючись від чотирьох століть між Європою та Азією, Росія ще не могла досягти того, щоб визначитись..., її національний характер стерся між цими запозиченнями. ... Політичний режим у Росії не витримав би двадцяти років вільного сполучення із Заходом Європи.

Не слухайте белькотань росіян: вони приймають поліцію та страх за основи суспільності».

Власне предметом гострої критики А. де Кюстіна є національний характер росіян. «У серці московського народу, - пише він, - кильчиться розхристана амбіція; ця амбіція не знає мене, вона може затроювати лише пригноблені душі, а живиться вона нещастям цілої нації. Це нація істотно загарбницька й пожадлива в наслідок нужди; вона в своєму приниженому підкоренні леліє надію поширити тиранське панування на інших. ... Ця рабиня навколішках мріє про панування над світом. ... У звичайних обставинах, у дрібних справах, москалі позбавлені добродушности, а у великих – недовірливі. Егоїзм і байдужість – от що знаходите в них, коли докладніше приглянетесь. Ця безпосередність є прикметою усіх станів. Тонка і наївна жартівливість французів тут заступлена ворожою настороженістю, спостережливою шкідливістю, заздрісною в'їдливістю. ... Москалі завжди настовбурчені проти правди, якої вони бояться. ... Праця йде не на те, щоб прислужитися іншим, а щоб дістати нагороду; творчий вогонь для них чужий, їм бракує ентузіазму..., відберіть в них почуття користи, боязні та суєти – ви позбавите їх діяльности».

Читаючи книгу Астольфа де Кюстіна «Росія у 1839 році», яку під назвою «Правда про Росію» перевидали видавництва «Ярославів вал» та «Український письменник» у 2009 році (на жаль у перекладі не з оригіналу, а з популярного «експозе», як пише у післямові М. Слабошпицький, 1958 року), пригадалися слова ще одного іноземця – німецького вченого Й. Г. Коля, який приблизно у цей же час, коли А. де Кюстін мандрував Росією, здійснив подорож Україною і написав згодом такі пророчі рядки: «Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло російської імперії розпадеться й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Хвилево Україна роздерта поміж сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику незалежну Українську Державу!».

Дану цитату взято із книги Володимира Січинського «Чужинці про Україну», що її у 2011 р. надрукувало видавництво «Ярославів вал». Власне про неї й піде мова у черговому матеріалі з циклу «Україна очима іноземців».

Олег Полянський,
кандидат історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ЛДУФК